Sub. Textbook
EKM2-1-163

अभ्यास-पुस्तिका

स्वस्ति – चतुर्थो भागः

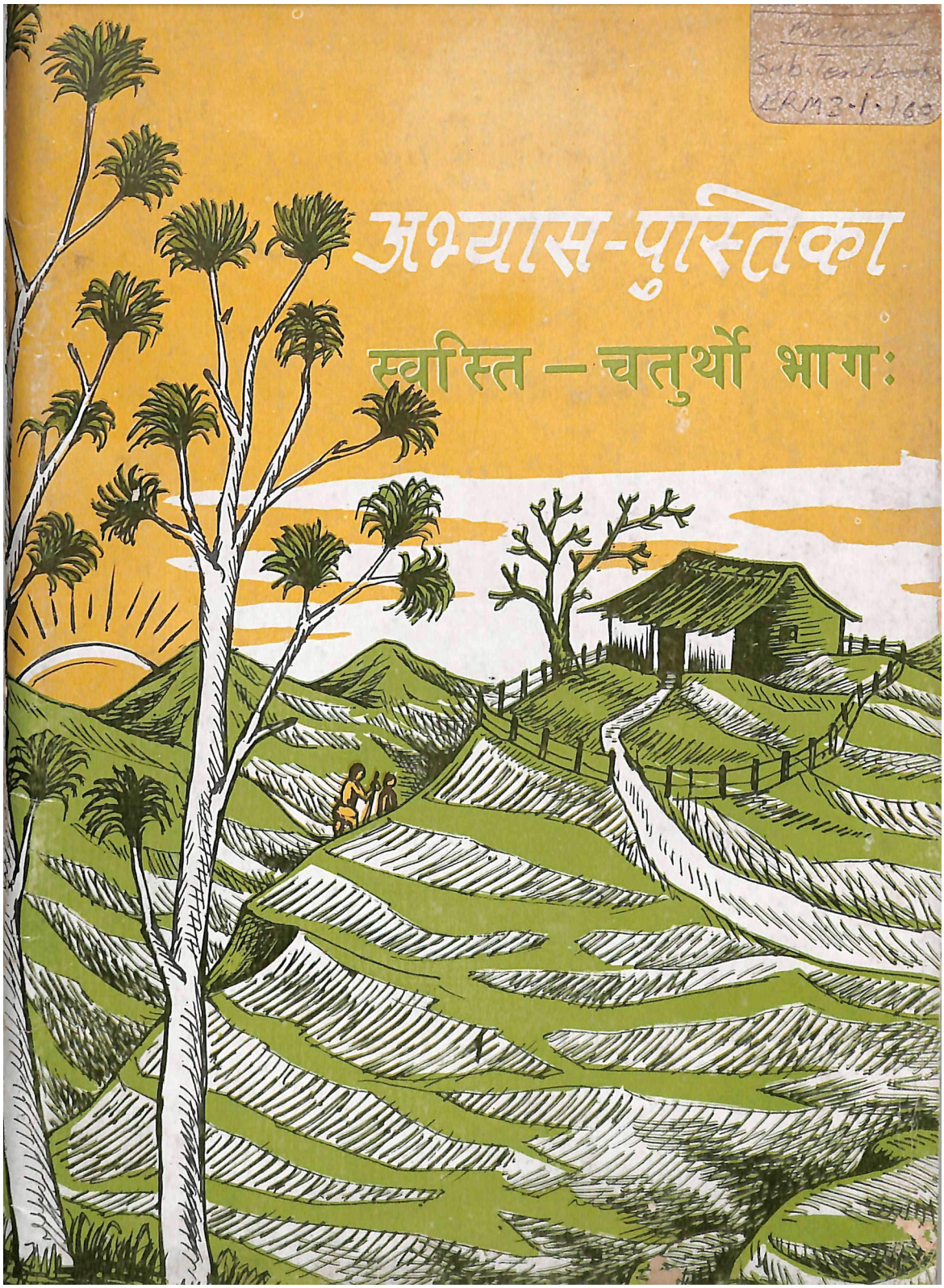

DATE DUE SLIP

Class No. ERM 3.1.160 *Book No.* _____

Accession No. 2001 _____

This book should be returned to the Library on or before the date last stamped. Otherwise overdue charges shall be payable as per rules.

अभ्यास-पुस्तिका

स्वस्ति—चतुर्थो भागः

अभ्यास-पुस्तिका

स्वस्ति — चतुर्थो भागः

डॉ० कमलाकान्त मिश्र
श्रीमती उर्मिल खुंगर

राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्
NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING

प्रथम संस्करण
फरवरी 1983 माघ 1904

बारहवां पुनर्मुद्रण
जनवरी 2000 पौष 1921

PD 45T GR

© राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्, 1983

सर्वाधिकार सुरक्षित

- प्रकाशक की पूर्व अनुमति के बिना इस प्रकाशन के किसी भाग को छापना तथा इलेक्ट्रॉनिकी, मशीनी, फोटोप्रतिलिपि, रिकार्डिंग अथवा किसी अन्य विधि से पुन: प्रयोग पद्धति द्वारा उसका संग्रहण अथवा प्रसारण वर्जित है।
- इस पुस्तक को बिक्री इस शर्त के साथ की गई है कि प्रकाशक की पूर्व अनुमति के बिना यह पुस्तक अपने मूल आवरण अथवा जिल्द के अलावा किसी अन्य प्रकार से व्यापार द्वारा उधारी पर, पुनर्विक्रय या किराए पर न दी जाएगी, न बेची जाएगी।
- इस प्रकाशन का सही मूल्य इस पृष्ठ पर मुद्रित है। स्टीकर की चिपकी अथवा चिपकाई गई पर्ची (स्टिकर) या किसी अन्य विधि द्वारा अंकित कोई भी संशोधित मूल्य गलत है तथा मान्य नहीं होगा।

एन.सी.ई.आर.टी. के प्रकाशन प्रभाग के कार्यालय

एन.सी.ई.आर.टी कैम्पस	108, 100 फीट रोड, होस्डेकेरे	नवजीवन ट्रस्ट भवन	सी.डब्ल्यू.सी कैम्पस
श्री अरविंद मार्ग	हेली एक्सटेंशन, बनाशकरी III इस्टेज	डाकघर नवजीवन	32, बी.टी. रोड, सुखचर
नई दिल्ली 110016	बैंगलूर 560085	अहमदाबाद 380014	24 परगना 743179

रु. 20.00

प्रकाशन प्रभाग में सचिव, राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्, श्री अरविन्द मार्ग, नई दिल्ली 110 016 द्वारा प्रकाशित तथा नीलम ऑफसेट, बी 147 डी डी ए शेड, ओखला फेस I, नई दिल्ली 110 020 द्वारा मुद्रित।

प्रस्तावना

संस्कृतस्य महत्त्वमनुभूय अस्माकं विद्यालयेषु संस्कृतशिक्षणार्थमुपयुक्तपाठ्यक्रमपाठ्यपुस्तकादि-पिकासकार्यक्रमे राष्ट्रियशैक्षिकानुसन्धानप्रशिक्षणपरिषदः सामाजिकविज्ञानमानविकीशिक्षणविभागेन प्रारम्भिककक्षाभ्यः आदर्शमेकं चतुर्वर्षीयं पाठ्यक्रमं निर्माय स्वस्तिनामकं चतुर्भागात्मकं संस्कृतपाठ्यपुस्तकं प्रणीतं यच्छात्रेषु भाषासाहित्यज्ञानेन साकं राष्ट्रियसामाजिकनैतिकमूल्यविकासं सम्पादयितुमुपादेयं भवेदिति लक्ष्यम् ।

संस्कृतसाहित्यपरिचयप्रदातरि स्वस्तिचतुर्थभागे पठितविषयवस्तुभाषातत्त्वादीनां सुकराधिगमाय प्रकाश्यते अभ्यासपुस्तिकेयमधुना ।

अस्याः अभ्यासपुस्तिकायाः पाण्डुलिपिनिर्माणतत्समीक्षणसंशोधनप्रकाशनादिकार्येषु कृतश्रमः संस्कृतप्रवाचकः डा० कमलाकान्तमिश्रः अस्माकं साधुवादमर्हति । कार्येऽस्मिन् सहयोगाय खुङ्गरोपाधिभुक्ता श्रीमती उर्मिलाख्यापि धन्यवादार्हा । पाण्डुलिपिनिर्माणसंशोधनादिकार्येषु ये संस्कृताध्यापकाः विशेषज्ञाश्च परामर्शादिकं प्रदत्तवन्तः, तान् प्रति परिषदियं स्वकार्तज्ञं प्रकटयति । पुस्तिकामिमाम् उपयुक्ततरां कर्तुं प्रेषमाणाः परामर्शाः स्वागतार्हाः भवेयुः ।

शिवकुमारमित्रः
निदेशकः
राष्ट्रियशैक्षिकानुसन्धानप्रशिक्षणपरिषद्

नयदेहली
19-1-1982

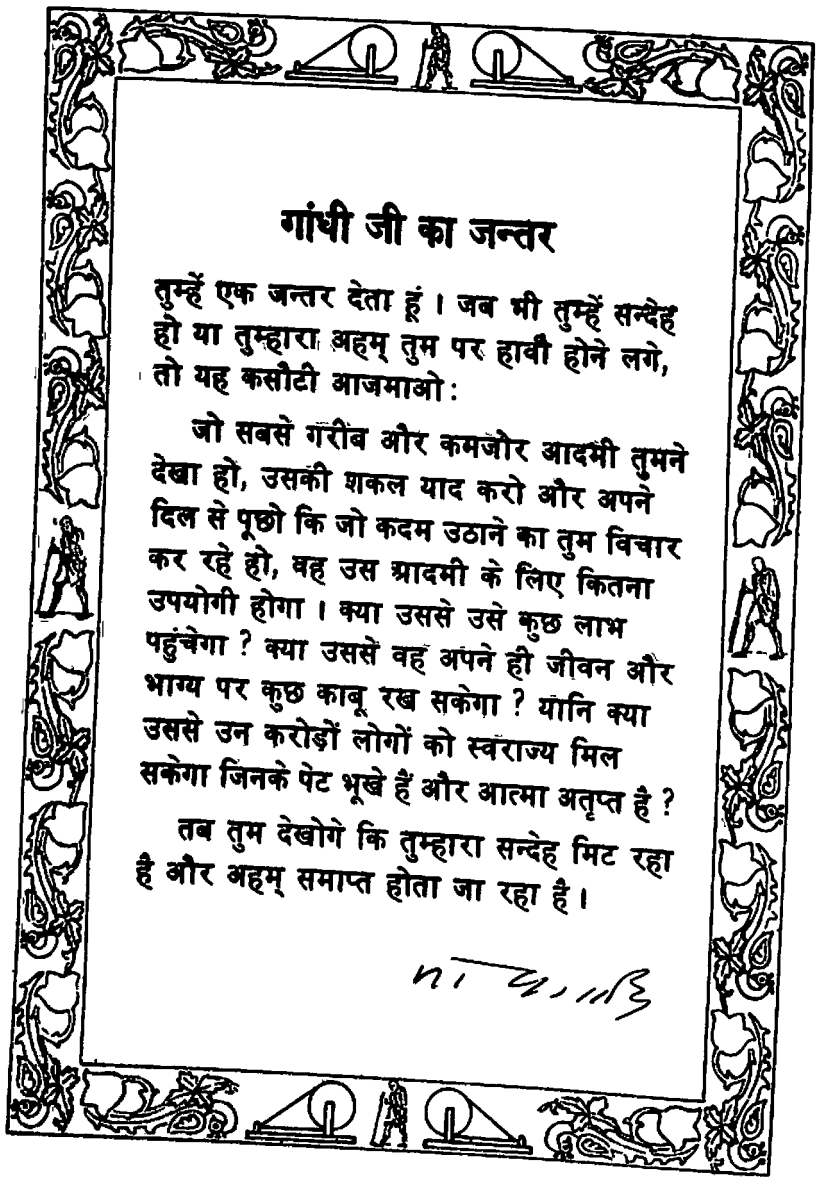

गांधी जी का जन्तर

तुम्हें एक जन्तर देता हूं। जब भी तुम्हें सन्देह हो या तुम्हारा अहम् तुम पर हावी होने लगे, तो यह कसौटी आजमाओ:

जो सबसे गरीब और कमजोर आदमी तुमने देखा हो, उसकी शकल याद करो और अपने दिल से पूछो कि जो कदम उठाने का तुम विचार कर रहे हो, वह उस आदमी के लिए कितना उपयोगी होगा। क्या उससे उसे कुछ लाभ पहुंचेगा? क्या उससे वह अपने ही जीवन और भाग्य पर कुछ काबू रख सकेगा? यानि क्या उससे उन करोड़ों लोगों को स्वराज्य मिल सकेगा जिनके पेट भूखे हैं और आत्मा अतृप्त है?

तब तुम देखोगे कि तुम्हारा सन्देह मिट रहा है और अहम् समाप्त होता जा रहा है।

M. K. Gandhi

विषय-सूची

प्रस्तावना		(v)
प्रथमः अभ्यासः	धनमेववलं लोके	1
द्वितीयः अभ्यासः	छायाग्राहिणो राक्षसी	5
तृतीयः अभ्यासः	बुद्धिमान् कुलीरकः	10
चतुर्थः अभ्यासः	सूक्ति-सुधाः	15
पञ्चमः अभ्यासः	दूतवाक्यम्	20
षष्ठः अभ्यासः	वीरवरस्य स्वामिभक्तिः	25
सप्तमः अभ्यासः	क्षमा तेजस्विनां तेजः	29
अष्टमः अभ्यासः	शिशुर्भरतः	35
नवमः अभ्यासः	शिष्टाचारः	40
दशमः अभ्यासः	सूर्योदयः	44
एकादशः अभ्यासः	नीतिश्लोकाः	49
द्वादशः अभ्यासः	वर्तकापोतकजातकम्	53
त्रयोदशः अभ्यासः	राजा दिलीपः	59
चतुर्दशः अभ्यासः	हारीतस्य दयालुता	65
पञ्चदशः अभ्यासः	मेधाविनौ कुशलवौ	70
षोडशः अभ्यासः	गीतामृतम्	75

सप्तदशः अभ्यासः	उपहारवर्मोत्पत्तिः	80
अष्टादशः अभ्यासः	ध्रुवचरितम्	84
एकोनविंशः अभ्यासः	गान्धिनः सत्यनिष्ठा	89
विंशः अभ्यासः	विक्रमादित्योत्पत्तिकथा	93
एकविंशः अभ्यासः	उपनिषद्वचनामृतम्	97
द्वाविंशः अभ्यासः	मृच्छकटिका	101
त्रयोविंशः अभ्यासः	प्रहेलिकाः	105
चतुर्विंशः अभ्यासः	भ्रातृस्नेहः	109
पञ्चविंशः अभ्यासः	अनुशासनम्	113

प्रथमः अभ्यासः

धनमेव बलं लोके

दिनांक .....

1. संस्कृत में उत्तर दीजिए—

क. कस्यां नगर्यां परिव्राजकावसथः अस्ति ? ....

.....

ख. परिव्राजकः कुत्र भिक्षापात्रमवस्थाप्य स्वपिति ? .....

.....

ग. कः पात्रस्थमन्नमुत्प्लुत्य भक्षयति ? .....

.....

घ. लोके किं बलम् ? ....

.....

ङ. चूडाकर्णेन किम् आदाय विवरं खनितम् ? .....

.....

च. मन्दं मन्दम् उपसर्पन् मूषिकः केन अवलोकितः ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

क. नागदन्तकेऽवस्थाप्य = ...

ख. कथाविरक्तोऽन्यासक्तः = ...

ग. स्वाहारमप्युत्पादयितुमक्षमः = ...

घ. बलवाँल्लोके = ...

ङ. पश्यैनम् = ...

च. उपसर्पंश्चूडाकर्णेन = ...

संशोधन .....

.....

3. सन्धि कीजिए—

क. चूडाकर्णेन + उक्तम् = ...

ख. विलोक्य + आह = ...

ग. स्वल्पबलः + अपि = ...

घ. धनात् + भवति = ...

संशोधन .....

.....

4. निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

क. प्रत्यहम् .....

ख. परिव्राजकः .....

ग. भवितव्यम् .....

घ. विवरम् .....

ङ. उत्पतति .....

च. सत्रासम् .....

संशोधन .....

.....

5. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. अहं तदन्नम् उत्प्लुत्य ..... खादामि ।

ख. चूडाकर्णस्य सुहृद् ..... आसीत् ।

ग. कथं मूषिकः एतावद् दूरम् ..... ।

घ. क्षणं ..... परिव्राजकेन उक्तम् ।

ङ. ..... भवति पण्डितः ।

च. पश्यैनं ..... पापम् ।

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

द्वितीयः अभ्यासः

छायाग्राहिणी राक्षसी

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. सिंहिका का आसीत् ? .....

.....

ख. सिंहिका किं चिन्तयामास ? .....

.....

ग. कपेः वर्धमानं शरीरं वीक्ष्य सिंहिका किम् अकरोत् ? .....

.....

घ. कपिः किं ददर्श ? .....

.....

ङ. कः कर्मसु न सीदति ? .....

.....

च. वानरेण का हता ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

क. भेजेऽम्बरम् = ...

ख. भविष्याम्यहम् = ...

ग. वीक्ष्यमाणस्तदा = ...

घ. तदिदम् = ...

ङ. प्लवगोत्तमम् = ...

च. त्वेतानि = ...

संशोधन .....

.....

3. निम्नलिखित शब्दों की विभक्ति एवं वचन बताइए—

	विभक्ति	वचन
क. मनसा	.....	.....
ख. कालस्य	.....	.....
ग. छायायाम्	.....	.....
घ. मतिमान्	.....	.....
ङ. राहुणा	.....	.....
च. प्रावृषि	.....	.....

संशोधन .....

.....

4. श्लोक संख्या 8, 12 तथा 16 का भावार्थ हिन्दी में लिखिए—

श्लोक संख्या 8— स तां बुद्ध्वार्थतत्त्वेन सिंहिकां मतिमान् कपिः ।
व्यवर्धत महाकायः प्रावृषीव बलाहकः ॥

.....

.....

.....

.....

श्लोक संख्या 12— आस्ये तस्याः निमज्जन्तं ददृशुः सिद्धचारणाः ।
ग्रस्यमानं यथा चन्द्रं पूर्णं पर्वणि राहुणा ॥

.....

.....

.....

.....

श्लोक संख्या 16— यस्य त्वेतानि चत्वारि वानरेन्द्र यथा तव ।
धृतिर्दृष्टिर्मतिर्दाक्ष्यं स कर्मसु न सीदति ॥

.....

.....

.....

.....

संशोधन .....

.....

5. संस्कृत में अनुवाद कीजिए—

क. सिंहिका नाम की एक राक्षसी थी । .....

.....

ख. हनुमान ने उसे देखा। .....

.....

ग. हनुमान ने अपना शरीर फैलाया। .....

.....

घ. तुमने बहुत कठिन काम किया है। .....

.....

ङ. बुद्धिमान सफलता प्राप्त करता है। .....

.....

च. तुम अपने अभिलषित कार्य को पूरा करो। .....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

तृतीयः अभ्यासः

बुद्धिमान् कुलीरकः

दिनाँक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए—

क. वटपादपः कुत्र आसीत् ? .....

.....

ख. कृष्णसर्पः कुत्र प्रतिवसति स्म ? .....

.....

ग. कृष्णसर्पः कथं कालं नयति स्म ? .....

.....

घ. बाष्पपूरितनयनं बकं कः अपश्यत् ? .....

.....

ङ. किं कृष्णसर्पः सर्वान् बकान् अभक्षयत् ? .....

.....

च. प्राज्ञः किं किं चिन्तयेत् ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. कोष्ठक में से उपयुक्त शब्द चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. तस्य कोटरे ..... प्रतिवसति स्म। (श्वेतसर्पः, कृष्णसर्पः)

ख. माम, किमेवं ..... भवताद्य। (रुद्यते, रुध्यते)

ग. नकुलः तं दुष्टसर्पं ..... । (विनाशयति, पश्यति)

घ. तद्दुःखदुःखितोऽहं ..... । (रोदिमि, रोदामि)

ङ. बकाः नकुलेन ..... । (हतः, हताः)

च. नकुलेन ..... निहत्य बकाः भक्षिताः। (कृष्णसर्पं, मूषिकं)

संशोधन .....

.....

3. लट् लकार के वाक्यों को लङ लकार में बदलिए—

उदाहरण : अस्ति→आसीत् (वर्तमान काल को भूतकाल में)

क. एकस्मिन् वने एकः वटपादपः अस्ति । .....

.....

ख- कृष्णसर्पः कोटरे वसति । .....

.....

ग. त्वं चिन्तयसि । .....

.....

घ. अयं बकः सदा भ्रमति । .....

.....

ङ. अहम् उपदिशामि । .....

.....

संशोधन .....

.....

4. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

क. कस्मिंश्चित् = ...

ख. अथैकः = ...

ग. भक्षितान्यपत्यानि = ...

घ. सरस्तीरम् = ...

ङ. दुःखितोऽहम् = ...

च. कश्चिदुपायः = ...

छ. सान्वयः = ...

ज. तद्वृक्षाश्रयाः = ...

संशोधन .....

.....

5. निम्नलिखित श्लोक का भावार्थ लिखिए—

नवनीतसमां वाणीं कृत्वा चित्तं तु निर्दयम् ।
तथा प्रबोध्यते शत्रुः सान्वयो म्रियते यथा ॥

.....

.....

.....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

चतुर्थः अभ्यासः

सूक्ति-सुधाः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए –

क. करः केन विभाति ? .....

.....

ख. कविना विभुना च का विभाति ? .....

.....

ग. केचिद् अम्भोदाः वृथा गर्जन्ति, अन्ये किं कुर्वन्ति ? .....

.....

घ. किं पलाण्डुः स्वीयं गुणं मुञ्चति ? .....

.....

ङ. सम्पदः कं वृणुते ? .....

.....

च, स्थानपरिवर्तनविषये बुद्धिमान् कथम् आचरेत् ? .....

.....

छ. पुरुषस्य परं निधानं किम् अस्ति ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. कविना च ..... विभुना च ..... ।

ख. ..... कस्तूरिकामोदः ..... विभाव्यते ।

ग. स्वीयं ..... मुञ्चति किं ..... ?

घ. नासमीक्ष्य ..... स्थानं ..... त्यजेत् ।

ङ. सन्तोष एव ..... परं ..... ।

च. सहसा ..... न क्रियामविवेकः ..... पदम् ।

संशोधन .....

.....

3. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. विकसन्त्येव = ...

ii. नैतादृशाः = ...

iii. वृष्टिभिरार्द्रयन्ति = ...

iv. नासमीक्ष्य = ...

v. पूर्वमायतनम् = ...

vi. दुर्बलास्ते = ...

vii. फलैर्मुनिवराः = ...

संशोधन .....

.....

4. वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. विभाति .....

ii. विकसन्ति .....

iii. श्रूयताम् .....

iv. गगने .....

v. ब्रूहि .....

vi. सुभाषितम् .....

vii. सहसा .....

viii. स्वयमेव .....

ix. त्यजेत् .....

x. क्षपयन्ति .....

xi. निधानम् .....

संशोधन .....

.....

5. रेखांकित शब्दों में से सही शब्द को ✓ से चिह्नित कीजिए—

क. गुणाः शपथेन / स्वयमेव विभाव्यन्ते ।

ख. यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतः मा ब्रूहि / ब्रूहि दीनं वचः ।

ग. सर्पाः पवनं / पायसं पिबन्ति, तथापि दुर्बला न भवन्ति ।

घ. अविवेकः परमापदां / सम्पदां पदं भवति ।

ङ. सुभाषितं दुर्जनाय / सज्जनाय रोचते ।

च. कविना विभुना च विभाति / न विभाति सभा ।

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

पञ्चमः अभ्यासः

दूतवाक्यम्

दिनांक .....

1. संस्कृत में उत्तर दीजिए—

क. वासुदेवः कः आसीत् ? .....

.....

ख. पाण्डवानां सन्देशः कः आसीत् ? .....

.....

ग. वासुदेवः दुर्योधनसभायां किमर्थं गतवान् ? .....

.....

घ. दुर्योधनः कृष्णं किम् अकथयत् ? .....

.....

ङ. बादरायणः कः आसीत् ? .....

.....

च. पाण्डवाः किं हरिष्यन्ति ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. सन्धि कीजिए—

क. पुरुष + उत्तमः = ...

ख. अनुगृहीतः + अस्मि = ...

ग. दौत्येन + आगतस्य = ...

घ. काञ्चुकीयः + च = ...

ङ. बाह्य + आभ्यन्तरे = ...

च. पाशैः + बद्धाः = ...

संशोधन .....

.....

3. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. सम्भ्रमेण ..... विस्मृतः ।

ख. ..... पूजयितव्यः केशवः ।

ग. देवात्मजास्ते नैवार्हन्ति ..... ।

घ. त्वद्वचोभिः ..... न दास्ये ।

ङ. कथं स्वयमेव .... पतन्ति राजानः ?

च. कथं ..... मां किल सुयोधनः ?

संशोधन .....

.....

4. निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

क. प्रसीदतु .....

.....

ख. इदानीम् .....

.....

ग. पूजयितव्यः .....

.....

घ. विज्ञापयन्ति .....

.....

ङ. पृष्ट्वा .....

.....

च. पिष्टपेषम् .....

.....

संशोधन .....

.....

5. धातु एवं प्रत्यय को विभाजित कीजिए—

	धातु	प्रत्यय
क. विस्मृतः	.....	.....
ख. पूजयितव्यः	.....	.....
ग. पृष्ट्वा	.....	.....
घ. अपकृष्य	.....	.....

ङ. आस्थितः .....

च. दृष्टम् .....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

षष्ठः अभ्यासः

वीरवरस्य स्वामिभक्तिः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों का संस्कृत में उत्तर दीजिए—

क. वीरवरः मध्याह्ने धृतायुधः किं करोति स्म ? .....

.....

ख. राजा शूद्रकः किं शुश्राव ? .....

.....

ग. नगर्याः बहिः वीरवरः कां ददर्श ? .....

.....

घ. सा स्त्री कथम् अनुशोचति ? .....

.....

ङ. वीरवरस्य भार्यायाः नाम किमासीत् ? .....

.....

च. वीरवरः स्ववृत्तये राजानम् किम् अयाचत् ? ....

.....

संयोधन ....

....

2. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. यथार्थाभिधाना = ... + ...

ii. नृपतिरभूत् = ... + ...

iii. यथेप्सितम् = ... + ...

iv. अथैकदा = ... + ...

v. वीरवरस्तु = ... + ...

vi. प्राप्स्यामीति = ... + ...

संयोधन ....

....

3. प्रकृति एवं प्रत्यय का परिचय दीजिए—

	प्रकृति	प्रत्यय
i. स्थित्वा =	.....	.....
ii. विभज्य =	....	....
iii. मत्वा =	....	.....
iv. रुदतीम् =	....	.....
v. पृष्टा =	.....	....
vi. गत्वा =	....	.....

संशोधन ....

....

4. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. राजा शूद्रकः ..... आसीत्।

ख. विषादविकलां काञ्चन ..... ददर्श।

ग. सा रुदती स्त्री ..... आसीत्।

घ. शूद्रकस्तस्मै .... यथेप्सितं ..... ददौ।

ङ. वीरवरस्य ..... सुतौ ..... च कन्या आस्ताम्।

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

सप्तमः अभ्यासः

क्षमा तेजस्विनां तेजः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. कृष्णा धर्मराजं किम् अब्रवीत् ? ....

....

ख. सर्वभूतानि कं क्षत्रियं सदा परिभवन्ति ? ....

.....

ग. शत्रवः केन निहन्तुं शक्याः ? .....

.....

घ. इह अमुत्र च कः नश्यति ? .....

.....

ङ. युधिष्ठिरः कीदृशं वाक्यं प्रियां प्रत्युवाच ? ....

.....

च. क्षमायां के के विष्ठिताः ? ....

....

संशोधन ....

....

2. (अ) रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. कृष्णा धर्मराजम् इदम् ..... अब्रवीत् ।

ख. सा त्वां पश्यामि ..... ।

ग. यो न दर्शयते ..... क्षत्रियः काल आगते ।

घ. क्षमा तेजस्विनां तेजः ..... ।

ङ. कुतो ..... गुरूनपि ।

च. नाकार्यमस्ति ..... ।

संशोधन .....

.....

2. (आ) रेखांकित शब्दों में जो सही हो उस पर √ चिह्न लगाइए—

क. नकुलः माद्रीपुत्रः / कुन्तीपुत्रः आसीत् ।

ख. युधिष्ठिरः द्रौपदीवचनं श्रुत्वा उत्तेजितः / शान्तः एव अतिष्ठत् ।

ग. क्षमा तेजस्विनां / दुर्बलानां तेजः अस्ति ।

घ. क्रुद्धः पुरुषया / मधुरया वाचा साधूनपि अधिक्षिपति / प्रशंसति ।

ङ. क्रोधमूलो विनाशो / विचारो हि प्रजानामिह दृश्यते ।

संशोधन ....

....

3. निम्नलिखित शब्दों का संस्कृत वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

क. पतिव्रता .....

.....

ख. चीरिणम् .....

.....

ग. मन्युः .....

.....

घ. यमोपमः .....

.....

ङ. स्नुषाम् .....

.....

च. निहन्तुम् .....

.....

संशोधन .....

.....

4. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

क. कौशिकैर्वस्त्रैः = ...

ख. मृत्युस्ते = ...

ग. सुखोचितम् = ...

घ. कस्मान्मन्युः = ...

ङ. अस्मद्विधस्त्यजेत् = ...

संशोधन .....

.....

5. श्लोक संख्या 5, 10 तथा 20 का भावार्थ लिखिए—

i. श्लोक—5 योर्जुनेनार्जुनस्तुल्यो द्विबाहुर्बद्धबाहुना ।
शरातिसर्गे शीघ्रत्वात् कालान्तकयमोपमः ॥

भावार्थ .....

.....

.....

ii श्लोक—10 द्रुपदस्य कुले जातां स्नुषां पाण्डोर्महात्मनः ।
मां ते वनगतां दृष्ट्वा कस्मान्मन्युर्न वर्धते ॥

भावार्थ .....

.....

.....

iii. श्लोक—20 क्षमा तेजस्विनां तेजः क्षमा ब्रह्म तपस्विनाम् ।
क्षमा सत्यं सत्यवतां क्षमा दानं क्षमा यशः ॥

भावार्थ .....

.....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

अष्टमः अभ्यासः

शिशुर्भरतः

दिनांक .....

1. संस्कृत में उत्तर लिखिए—

क. बालः कः आसीत् ? .....

.....

ख. बालस्य पिता कः आसीत् ? .....

.....

ग. बालः सिंहशिशुना सह किम् अकरोत्? .....

.....

घ. शकुन्तला का आसीत् ? .....

.....

ङ. बालस्य मणिबन्धे किम् आसीत् ? .....

.....

च. रक्षाकः दण्डकं कदा सर्पः भवति ? .....

.....

छ. बालः मातरं किम् अपृच्छत् ? .....

.....

ज. राजा बालस्य हस्तमवलोक्य किम् अवदत् ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. भीतोऽस्मि = ... + ...

ii. इत्यधरम् = ... + ...

iii. अस्योपहर = ... + ...

iv. मोचयामेन = ... + ...

v. चेन्मुनिकुमारकः = ... + ...

vi. नन्विदम् = ... + ...

vii. यावन्मातुः = ... + ...

viii. खल्वेषः = ... + ...

संशोधन .....

.....

3. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. ..... सिंह, दन्तांस्ते गणयिष्ये।

ख. एषा खलु ..... त्वां लङ्घयिष्यति।

ग. इयं खलु कथा मामेव .....।

घ. नामसादृश्येन ..... मातृवत्सलः।

ङ. मातः, ... मे एषः ..... ।

च. परित्यक्तमत्सरेण ..... अस्मि दैवेन।

संशोधन .....

.....

4. निम्नलिखित पदों में धातु-प्रत्यय विभाग कीजिए—

		धातु	प्रत्यय
i.	भीतः	=	.....
ii.	दास्यामि	=	....
iii.	विलोक्य	=	.....
iv.	संवत्तः	=	.....
v.	शृणोतु	=	.....
vi.	पश्यामि	=	.....
vii.	भणितः	=	.....

संशोधन .....

.....

5. संस्कृत में अनुवाद कीजिए –

क. सिंहनी तुम पर आक्रमण करेगी।

.....

ख. भरत वीर बालक था। .....

.....

ग. सिंह के इस बच्चे को छोड़ दो। .....

.....

घ. मैं इसके साथ खेलूँगा। .....

.....

ङ. मैं माता के पास जाता हूँ। .....

.....

च. यह कौन है? .....

.....

छ. यह श्रीरामपुर है। .....

.....

ज. मुझे यह मोर अच्छा लगता है। .....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

नवमः अभ्यासः

शिष्टाचारः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. कः क्वचित् न व्रजेत् ? .....

.....

ख. मेधावी कथम् आचरेत् ? .....

.....

ग. चत्वारि कस्य कस्य वर्धन्ते ? .....

.....

घ. कस्य कस्य पत्न्याः देयः ? .....

.....

ङ. पित्रोः सेवया को लाभः ? .....

.....

च. कः अध्याप्यः? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. कोष्ठक में से उपयुक्त शब्द चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. अपुण्यं लोकविद्विष्टं ..... तत्परिवर्जयेत् ।
(अस्मात्, कस्मात्, एतस्मात्, तस्मात्)

ख. अध्येष्यमाणस्त्वाचान्तो ..... शास्त्रमुदङ्मुखः । (तथा, यथा, कथा)

ग. न ..... निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि । (कस्य, अस्य, तस्य)

घ. तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु ..... सर्वं समाप्यते । (नृपः, जपः, तपः)

ङ. तयोर्नित्यं ..... कुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा । (हितम्, श्रियम्, प्रियम्)

संशोधन .....

.....

3. निर्देशानुसार पुरुष एवं वचन बदल कर लिखिए—

क. व्रजेत् ..... (मध्यम पुरुष—बहुवचन)

ख. आचरेत् ..... (उत्तम पुरुष—द्विवचन)

ग. वर्धन्ते ..... (उत्तमपुरुष—एकवचन)

घ. वर्जयेत् ..... (प्रथम पुरुष—बहुवचन)

संशोधन .....

.....

4. क. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. नोच्छिष्टम् = ...

ii. जठवल्लोके = ...

iii. अहिंसयैव = ...

iv. तेष्वेव = ...

v. तयोर्नित्यम् = ...

संशोधन .....

.....

ख. सन्धि कीजिए—

i. बद्धः + भवति = ...

ii. जानन् + अपि = ...

iii. यशः + बलम् = ...

iv. अहिंसया + एव = ...

v. श्रेयः + अनुशासनम् = ...

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

दशमः अभ्यासः

सूर्योदयः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. भगवतः सूर्यस्य प्रकाशः कस्यां दिशि अरुणः भवति, कदा च ? .....

.....

ख. ऋतवः कति ? एतेषां प्रवर्तकः कः ? .....

.....

ग. सूर्यस्य वन्दिनः के ? .....

.....

घ. के ब्राह्मणाः सूर्यमुपतिष्ठन्ते ? .....

.....

ङ. विप्रवटुः निजपर्णकुटीरात् कथं निश्चक्राम ? .....

.....

च. सूर्यः किं किं करोति ? .....

.....

छ. अस्मिन् पाठे कस्याः वेलायाः वर्णनमस्ति ? .....

.....

ज. कः अहोरात्रं जनयति ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. अरुणः ..... पूर्वस्यां ..... मरीचिमालिनः ।

ख. ..... खेचरचक्रस्य ।

ग. अयमेव कारणं ..... ।

घ. एनेनैव ..... युगभेदाः ।

ङ. .... एतस्यैव वन्दिनः ।

च. अयमेव ..... जनयति ।

संशोधन .....

.....

3. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. मणिराकाशमण्डलस्य = ...

ii. कुण्डलमाखण्डलदिशः = ...

iii. षण्णामृतूनाम् = ...

iv. एनमेवाश्रित्य = ...

v. असावेव = ...

vi. एतस्यैव = ...

vii. अमुमेवाहरहरुपतिष्ठन्ते = ...

viii. विश्वकाम = ...

ix. पट्वर्ट: = ...

संशोधन .....

.....

4. इन शब्दों का संस्कृत वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. प्रकाशः .....

.....

ii. प्रेयान् .....

.....

iii. सूत्रधारः .....

.....

iv. आश्रित्य .....

.....

v. अङ्गीकरोति .....

.....

vi. गायति .....

.....

vii. कश्चित् .....

.....

viii. वटुः .....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

एकादशः अभ्यासः

नीतिश्लोकाः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए—

क. जरामरणजं भयं केषाम् नास्ति ? .....

.....

ख. वित्तेन किं किं संभवति ? .....

.....

ग. योगिनाम् अपि अगम्यः इति कः वर्णितः ? .....

.....

घ. खलानां मैत्री कीदृशी भवति ? .....

.....

ङ. सज्जनानां मैत्री कीदृशी भवति ? .....

.....

घ. का हानिः ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. निम्नलिखित पदों का संस्कृत वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. जयन्ति .....

.....

ii. दर्शनीयः .....

.....

iii. परिहर्तव्यः .....

.....

iv. पिशुनता .....

.....

v. व्यसनम् .....

.....

vi. जल्पकः .....

.....

संशोधन .....

.....

3. निम्नलिखित में सन्धि कीजिए—

i. कवि + ईश्वराः = ...

ii. यस्य + अस्ति = ...

iii. यदि + अस्ति = ...

iv. छाया + इव = ...

v. न + अस्ति = ...

संशोधन .....

.....

4. कोष्ठक में से उपयुक्त शब्द चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. कवीश्वराणां जरामरणजं भयं ..... । (अस्ति, नास्ति)

ख. गजपुङ्गवः चाटुशतैः ..... । (भुङ्क्ते, न भुङ्क्ते)

ग. सर्वे गुणाः काञ्चनम् ..... । (आश्रयन्ति, नाश्रयन्ति)

घ. सेवाधर्मः योगिनामपि ..... । (गम्यः, अगम्यः)

ङ. मणिना सर्पः ..... । (भूषितः, न भूषितः)

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

द्वादशः अभ्यासः

वर्तकापोतकजातकम्

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए—

क. कः वर्तकापोतको भवति स्म ? .....

.....

ख- वर्तकापोतकः कुत्र प्रतिवसति स्म ? .....

.....

ग. केन कारणेन वर्तकापोतकस्य कायः पुष्टिं न उपययौ ? .....

.....

घ. कीदृशः वनदावः प्रादुरभवत् ? .....

.....

ङ. बोधिसत्त्वः अग्निं किम् उवाच ? .....

.....

च. बोधिसत्त्वस्य वचनं श्रुत्वा अग्निः किम् अकरोत् ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. कोष्ठक में से उचित शब्द लेकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. ..... अभियोगः करणीयः । (सत्यवचनाय, सत्यवचने)

ख. न्यग्रोधफलानि उपजह्रतुः ..... । (मातरौ, मातापितरौ)

ग. विचिताशी इह ..... । (दुःखितः, दुःखितम्, सुखी)

घ. ..... एका पठ्यते । (गाथा, गाथे, गाथाः)

ङ. वर्तकापोतकाः ..... समुत्पेतुः । (मनसा, सहसा, वचसा)

च. तस्य वचनं श्रुत्वा अग्निः न ..... । (ददाह, शशाम)

संशोधन .....

.....

3. निम्नांकित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. तव .....

.....

ii. अन्यतरस्मिन् .....

.....

iii. मे .....

.....

iv. यथा .....

.....

v. तथा .....

.....

vi सम्यक् .....

.....

संशोधन .....

.....

4. निम्नलिखित शब्दों को निर्दिष्ट विभक्ति में बदलिए—

i. परिभावितम् ..... । (प्रथमा)

ii. अग्निः ..... । (तृतीया)

iii. अरण्यम् ..... । (प्रथमा)

iv. प्राणिनः ..... । (सप्तमी)

v. क्रमेण ..... । (पञ्चमी)

vi. वचनम् ..... । (चतुर्थी)

संशोधन .....

.....

5. निम्नलिखित धातुओं के रूप कोष्ठांकित लकारों में लिखिए—

i. प्र + सह् (लृट् लकार) (भविष्यत् काल)

....

....

....

ii. सम् + उत् + पत् (लोट् लकार) (आज्ञार्थ)

....

....

....

iii. प्रादुस् + भू (लङ् लकार) (भूतकाल)

....

....

....

iv. प्र + वि + वह् (लट् लकार) (वर्तमान काल)

....

....

....

v. प्रति + वस् (लिङ् लकार) (विधि)

....

....

....

vi. उप + गम् (लट् लकार) (वर्तमानकाल)

....

....

....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

त्रयोदशः अभ्यासः

राजा दिलीपः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए—

क. महीक्षिताम् आद्यः कः आसीत् ? .....

.....

ख. वैवस्वतस्य मनोः वंशे कः प्रसूतः ? .....

.....

ग. स प्रजाभ्यो बलिं किमर्थं गृहीतवान् ? .....

.....

घ. दिलीपस्य पत्नी का आसीत् ? .....

.....

ङ. तौ दम्पती कुत्र जग्मतुः ? .....

.....

च. तौ दम्पती आश्रमम् किमर्थं जग्मतुः ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति उचित शब्द चुनकर कीजिए—

क. आकारसदृक्षप्रज्ञः ..... सदृशागमः। (विद्यया, शीलेन, प्रज्ञया)

ख, सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसं ..... । (रविः, कविः, हविः)

ग. अथाभ्यर्च्य ..... प्रयतौ पुत्रकाम्यया। (विधातारम्, गणाधीशम्)

घ. ..... नामधेयानि पृच्छन्तौ मार्गशाखिनाम्। (वन्यानां, कन्यानां)

ङ. तौ ..... वशिष्ठस्य गुरोर्जग्मतुराश्रमम्। (दम्पती, सम्पत्ति)

संशोधन .....

.....

3. (क) पुरुष और वचन बदलिए—

i. आसीत् मध्यमपुरुष, एकवचन .....

ii. अग्रहीत् उत्तमपुरुष, बहुवचन .....

iii. आगच्छत् उत्तमपुरुष, एकवचन .....

(ख) निम्नलिखित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. केवलम् .....

.....

ii. दुष्टः .....

.....

iii. आदाय .....

.....

iv. त्याज्यः .....

.....

v. दम्पती .....

.....

vi. प्रजानाम् .....

.....

vii. अभ्यर्च्य .....

.....

viii. प्रसूतः .....

.....

ix. मनीषिणाम् .....

.....

संशोधन .....

.....

4. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. मनुर्नाम = ...

ii. राजेन्दुरिन्दुः = ...

iii. भरणादपि = ...

iv. सुदक्षिणेत्यासीत् = ...

v. पितरस्तासाम् = ...

vi. शिष्टस्तस्य = ...

संशोधन .....

.....

5. श्लोक संख्या 5, 6 एवं 9 का भावार्थ लिखिए—

प्रजानां विनयाधानाद् रक्षणाद् भरणादपि ।
स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः ॥

.....

.....

.....

.....

ज्येष्ठेपि सम्मतः शिष्टस्तस्यार्तस्य यथौषधम् ।
त्याज्यो दुष्टः प्रियोऽप्यासीदङ्गुलीवोरगक्षता ॥

.....

.....

.....

.....

हैयङ्गवीनमादाय ..... घोषवृद्धानुपस्थितान् ।
नामधेयानि पृच्छन्तौ वन्यानां मार्गशाखिनाम् ॥

.....

.....

.....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

चतुर्दशः अभ्यासः

हारीतस्य दयालुता

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. सतां चेतांसि कीदृशानि भवन्ति ? .....

.....

ख. हारीतः कम् अवादीत् ? .....

.....

ग. शुकशिशुः कुतः परिच्युतः ? .....

.....

घ. हारीतः शुकशिशुं कुत्र आनयत् ? .....

.....

ङ. हारीतः शुकं कुत्र निधाय स्नानविधिम् अकरोत् ? .....

.....

च. हारीतः शुकशिशुं किम् अपाययत् ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. प्रावेणाकारणमित्राणि = ...

ii. शिशुरजातपक्षपुटः = ...

iii. तरुशिखरादस्मात् = ...

iv. जीवितोऽयम् = ...

v. इत्यभिधाय = ...

vi. अभिषेकावसाने = ...

संशोधन .....

.....

3. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. ..... ऋषिकुमारकम् अवादीत् ।

ख. एनमुखपरिभ्रष्टेन वाजेन ..... ।

ग. अङ्गुल्या कतिचित् ..... अपाययत् ।

घ. स्वोचितम् ..... स्नानविधिम् ।

ङ. ..... गृहीत्वा तपोवनाभिमुखमगच्छत् ।

च. ..... सदा खलु भवन्ति सतां चेतांसि ।

संशोधन .....

.....

4. निम्नलिखित पदों में प्रकृति एवं प्रत्यय का विभाग कीजिए—

	प्रकृति	प्रत्यय
i. अनुगम्यमानः	.....	.....
ii. आलोक्य	.....	.....
iii. भवितव्यम्	.....	.....
iv. धारयितुम्	.....	.....

v. परिच्युतः .....

vi. उपसृत्य .....

संशोधन .....

.....

5. संस्कृत में अनुवाद कीजिए—

क. हारीत एक दयालु बालक था। .....

.....

ख. तोते का बच्चा पेड़ से गिरा था। .....

.....

ग. हारीत ने उसे देखा। .....

.....

घ. हारीत ने मुनिकुमारों के साथ स्नान किया। .....

.....

ङ. वह शुकशावक को आश्रम में ले गया। .....

.....

च. हारीत ने शुक शिशु को थोड़ा पानी पिलाया। .....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

पञ्चदशः अध्यायः

मेधाविनौ कुशलवौ

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए—

क. आत्रेय्याः दण्डकारण्यप्रचारस्य किं प्रयोजनम् ? .....

.....

ख. आत्रेय्याः दीर्घप्रवासस्य किं कारणम् ? .....

.....

ग. देवताविशेषेण कीदृशं दारकद्वयं वाल्मीकेः उपनीतम् ? .....

.....

घ. कीदृशः कुशलवयोः प्रभावः ? .....

.....

ङ. गुरुः कथं विद्यादानं करोति ? तस्य फलं कथं भवति ? .....

.....

च. बिम्बग्राहे कः प्रभवति कः न प्रभवति ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. कोष्ठक में से उचित शब्द लेकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. स्वागतं ..... । (तपोधनायै, तपोधनायाः)

ख. सतां सद्भिः सङ्गः ..... भवति । (पुण्याय, पुण्येन)

ग. तयोः कुशलवौ इति ..... । (नाम, नामनी, नामानि)

घ. मणिः ..... प्रभवति । (बिम्बग्राहाय, बिम्बग्राहे)

ङ. तयोर्नामनी प्रभावश्च ..... । (आख्यातानि, आख्याताः)

च. वितरति गुरुः प्राज्ञे ..... । (पद्यम्, विद्याम्, गद्यम्)

संशोधन .....

.....

3. निम्नांकित शब्दों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

क. उपतिष्ठते .....

.....

ख. कथमपि .....

.....

ग. उपनीतम् .....

.....

घ. प्रभवति .....

.....

ङ. अङ्गीकृतः .....

.....

च. भूयान् .....

.....

संशोधन .....

.....

4. निम्नलिखित धातुओं के रूप कोष्ठांकित लकारों में लिखिए—

क. अव + गम् (लङ्) ....

....

....

ख. परि + अट् (लिङ्) ....

....

....

ग. उप + आस् (लृट्) ....

....

....

घ. वि + त (लोट्) ....

....

....

ङ. अप + हृ (लट्) ....

....

....

च. नि + वस् (लङ्) ....

....

....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

षोडशः अभ्यासः

गीतामृतम्

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. मनः कीदृशं भवति ? .....

.....

ख. मनः कथं गृह्यते ? .....

.....

ग. कतिविधाः जनाः ईश्वरं भजन्ते ? .....

.....

घ. कः जनः ईश्वरस्य प्रियः भवति ? .....

.....

ङ. कीदृशं दानं सात्त्विकं स्मृतम् ? .....

.....

च. वाङ्मयं तपः किम् उच्यते ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. (अ) रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. चञ्चलं हि ..... कृष्ण।

ख. धर्मसंस्थापनार्थाय ..... युगे युगे।

ग. तद्दानं ..... स्मृतम्।

घ. अनुद्वेगकरं वाक्यम् ..... ।

..... उच्यते।

ङ. तत्र श्रीः ..... मतिर्मम।

च. कर्मण्येवाधिकारस्ते ..... कदाचन।

संशोधन .....

.....

(आ) कोष्ठक में से उपयुक्त शब्द चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. उद्याने ..... प्रस्फुटन्ति। (पुष्पाः, पुष्पम्, पुष्पाणि)

ख. आकाशे ..... भाति। (मित्रम्, मित्रः, मित्राः)

ग. बालकाः ..... क्रीडन्ति। (प्रान्तरे, प्रान्तरम्)

घ. वृक्षात् ..... पतन्ति। (पत्राणि, पत्रः, पत्राः)

संशोधन .....

.....

3. निम्नलिखित शब्दों में सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. तस्याहम् = ...

ii. वायोरिव = ...

iii. भरतर्षभ = ...

iv. अभ्युत्थानम् = ...

v. कर्मण्येव = ...

संशोधन .....

.....

4. श्लोक संख्या 1, 3, 5, 8 और 10 का भावार्थ लिखिए—

1. चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम्।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम्॥

.....

.....

.....

.....

3. चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ॥

.....

.....

.....

.....

5. यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम्॥

.....

.....

.....

.....

8. अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥

.....

.....

.....

.....

10. यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

.....

.....

.....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

सप्तदशः अभ्यासः

उपहारवर्मोत्पत्तिः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. मालवाधीशः कं योद्धुमभ्यगात् ? .....

.....

ख. प्रहारवर्मा स्वपुरगमनं कथम् अकरोत् ? .....

.....

ग. सः मार्गे केन अभिहतः ? .....

.....

घ. पाणिभ्रष्टः बालः कुत्र अभ्यलीयत् ? .....

.....

ङ. वनं गतेन तापसेन कीदृशी वनिता विलोकिता ? .....

.....

च. तापसेन कुमारः कुत्र प्राप्तः? .....

.....

छ. कीदृशः व्याघ्रः समाघ्रातुमागतवान्? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. करसरोरुहैरश्रु ..... सगद्गदं ..... ।

ख. निर्जने वने ..... रुद्यते ..... ।

ग. ..... मिथिलानायके निजसुहृदो ..... ।

घ. रभसादभिहन्यमानः सः ..... ।

ङ. बालकः कस्यापि ..... क्रोडमध्यलीयत् ।

च. स्वपुत्रम् ..... राजवाहनमिव पुपोष ।

छ. ..... विना मम बहूनि दिनानि ..... ।

संशोधन .....

.....

3. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

क. कदाचिदेकेन = ...

ख. प्रख्यातयोरेतयोरसंख्ये = ...

ग. पुष्पपुरमुपेत्य = ...

घ. योद्धुमभ्यगात् = ...

ङ. गच्छन्नधिकबलेन = ...

च. भूपतिमनुगन्तुमक्षमे = ...

छ. पर्यपतम् = ...

ज. क्रोडमभ्यलीयत = ...

झ. नाम्नाहूय = ...

संशोधन .....

.....

4. संस्कृत वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

क. समर्घ्य .....

.....

ख. प्रमृज्य .....

.....

ग. कारुण्येन .....

.....

घ. पलायिष्ट .....

.....

ङ. अभ्यलीयत् .....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

अष्टादशः अभ्यासः

ध्रुवचरितम्

दिनांक .....

1. पाठ के आधार पर ध्रुव की कथा अपने शब्दों में लिखिए—

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. संस्कृत में उत्तर लिखिए—

क. सुरुचिः कस्य अभीष्टा जाया आसीत् ? .....

.....

ख. ध्रुवस्य माता का आसीत् ? .....

.....

ग. सा स्वपुत्राय कं शरणं शशंस ? .....

.....

घ. ध्रुवः कं कुत्र च आरराध ? .....

.....

ङ. ध्रुवेण कीदृशं पदं प्राप्तम् ? .....

.....

च. नारदेन ध्रुवाय किं निवेदितम् ? .....

.....

संशोधन .....

.....

3. निम्नलिखित शब्दों का अर्थ लिखकर संस्कृत वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. जाया = ...

.....

ii. अनावृता = ...

.....

iii. पुंसाम् = ...

.....

iv. निरेत्य = ...

.....

v. दरेण = ...

.....

vi. भर्तुः = ...

.....

संशोधन .....

.....

4. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. भर्तुरनादृता .....

ii. निजाम्बाम् .....

iii. सोऽपि .....

iv. गरुडाधिरूढः .....

v. सर्वोत्तरम् .....

vi. देवार्थितस्त्वम् .....

संशोधन .....

.....

5. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. सुरुचिः उत्तानपादनृपतेः ..... बभूव।

ख. मधुकाननान्ते ध्रुवः ..... आरराध।

ग. सः कठोरतपसा ..... निन्ये।

घ. ध्रुवः ..... कपालदेशे संस्पृष्टः।

ङ. सुनीतिः भर्तुः ..... जाया बभूव ।

संशोधन .....

.....

एकोनविंशः अभ्यासः

गान्धिनः सत्यनिष्ठा

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. अभिनेतृवर्गः किं प्रादर्शयत् ? .....

.....

ख. नाटके कस्य चरित्रं चित्रितम् आसीत् ? .....

.....

ग. विद्यालयनिरीक्षकः किमर्थं विद्यालयम् आगतवान् ? .....

.....

घ. शिक्षकाः किमर्थं आतङ्किताः आसन् ? .....

.....

ङ. गृहमागत्य मोहनदासः आत्मानं कथम् अन्वभवत् ? .....

.....

ङ. सुनीतिः भर्तुः ..... जाया बभूव ।

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

एकोनविंशः अभ्यासः

गान्धिनः सत्यनिष्ठा

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. अभिनेतृवर्गः किं प्रादर्शयत् ? .....

.....

ख. नाटके कस्य चरित्रं चित्रितम् आसीत् ? .....

.....

ग. विद्यालयनिरीक्षकः किमर्थं विद्यालयम् आगतवान् ? .....

.....

घ. शिक्षकाः किमर्थं आतङ्किताः आसन् ? .....

.....

ङ. गृहमागत्य मोहनदासः आत्मानं कथम् अमन्यत ? .....

.....

च. मोहनदासे वर्णनातीतं परिवर्तनं कथं सञ्जातम् ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. कोष्ठक में दिए गए शब्दों में से उचित शब्द चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. मोहनदासः ..... सह नाटकं द्रष्टुमगच्छत् । (मित्रैः, मित्राणाम्)

ख. मोहनदासं ..... सर्वे बालकाः शुद्धं वर्णविन्यासम् अकार्षुः । (विहाय, पृष्टवा, अनुकृत्य)

ग. कक्षायाः शिक्षकः ..... अकुप्यत् । (तस्मै, तस्मिन्)

घ. अनया घटनया मोहनदासः गम्भीरतमेऽन्तरात्मनि ..... द्युतिं

..... सामर्थ्यमेव चान्वभवत् । (नवं, नवां, नवा)

ङ. मोहनः सम्मुखमवलोकयन् अपि आत्मानम् अपवञ्चनातो .....

अकरोत् । (विरतम्, निरतम्)

संशोधन .....

.....

3. महात्मा गांधी के विषय में पाँच वाक्य संस्कृत में लिखिए—

i. .....

ii. .....

iii. .....

iv. .....

v. .....

संशोधन .....

.....

4. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. मोहनदासोऽपि = ...

ii. प्रादर्शयत् = ...

iii. सत्यभक्तिश्च = ...

iv. नाशक्नोत् = ...

v. यद्यपि = ...

संशोधन .....

.....

5. निम्नलिखित शब्दों का संस्कृत वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. यायावरः .....

ii. वर्णनातीतः .....

iii. सत्यसन्धः .....

iv. विहाय .....

v. अकार्षुः .....

vi. अजानात् .....

vii. अकुप्यत् .....

viii. अमन्यत् .....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

विंशः अभ्यासः

विक्रमादित्योत्पत्तिकथा

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों का उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. अवन्तिषु का पुरी विख्याता ? .....

.....

ख. उज्जयिनी कीदृशी आसीत् ? .....

.....

ग. महेन्द्रादित्यः कः ? सः कुत्रासीत् ? .....

.....

घ. सुराः पुरारिं कथम् उपाजग्मुः ? .....

.....

ङ. विक्रमादित्यस्य उत्पत्तिः कथं जाता ? .....

.....

च. महेन्द्रादित्यस्य भार्यायाः नाम किम् आसीत् ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. निर्मितोज्जयिनी नाम ..... पुरी ।

ख. तस्य पृथ्वीपतेः ..... नाम्नाभूत् ..... ।

ग. गतेषु तेषु चाहूय ..... गणम् ।

घ. नाम्ना तं ..... हरोक्तेनाकरोत् ..... ।

ङ. स्थितं ..... पुरारिं पार्वतीयुतम् उपाजग्मुः ।

संशोधन .....

.....

3. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

1. सतीव .....

2. पद्मिनीवाश्रिता .....

3. इत्यासीद्राजा .....

4. शचीवेन्द्रस्य .....

5. उपाजग्मुः .....

6. इत्युक्त्वा .....

7. नभोऽर्कोणेव .....

8. अस्त्यवन्तिषु .....

संशोधन .....

.....

4. निम्नलिखित शब्दों का संस्कृत वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

1. विख्याता .....

.....

2. पुरी .....

.....

3. ददात् .....

.....

4. उपाजग्मुः .....

.....

5. अकिरेत् .....

.....

6. धूरः .....

.....

7. आहूय .....

.....

8. शची .....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

एकविंशः अभ्यासः

उपनिषद्वचनामृतम्

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिए—

क. जगदिदं केन वास्यम् ? .....

.....

ख. कथं मुञ्जीथाः ? .....

.....

ग. इह शतं समाः कर्म जिजीविषेत् ? .....

.....

घ. कस्य भासा सर्वमिदं विभाति ? .....

.....

ङ. कः सर्वभूतेषु गूढः ? .....

.....

च. परमेश्वरः कीदृशः ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

क. कुर्वन्नेव = ...

ख. नान्यथेतः = ...

ग. कुतोऽयम् = ...

घ. सर्वभूतान्तरात्मा = ...

ङ. निर्गुणश्च = ...

च. तदेव = ...

संशोधन .....

.....

3. निम्नलिखित पदों का अपने वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

क. जगत् .....

ख. कर्माणि .....

ग. भाति .....

घ. सर्वभूतेषु .....

ङ. गूढः .....

च. जिजीविषेत् .....

संशोधन .....

.....

4. "कुर्वन्नेवेह कर्माणि ..... नरे" —— इस द्वितीय पद्य से आप क्या समझते हैं ?

.....

.....

.....

.....

संशोधन .....

.....

5. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. ईशा सर्वम् इदम् ..... ।

ख. ..... कर्माणि ..... ।

ग. .... सर्वमिदं विभाति ।

घ. एको देवः ..... गूढः ।

ङ. साक्षी ..... केवलो ..... ।

च. ..... शुक्रस्तत् ..... ।

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

द्वाविंशः अभ्यासः

मृच्छकटिका

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. कस्य नाम रोहसेनः आसीत् ? .....

.....

ख. रोहसेनः कीदृशीं शकटिकां याचते स्म ? .....

.....

ग. सुवर्णशकटिका कस्य आसीत् ? .....

.....

घ. अनलङ्कृतोऽपि चन्द्रमुखः कः आसीत् ? .....

.....

ङ. "ते पितुर्गुणनिर्जिता दासी" इति वाक्यं का उक्तवती ? .....

.....

च. रोहसेनस्य शकटिका कीदृशी आसीत् ? .....

.....

छ. किं रोहसेनः वसन्तसेनायाः अलङ्कारम् स्वीकृतवान् ? .....

.....

ज. आर्यः चारुदत्तः आत्मानं कथं विनोदयति ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. एहि ..... क्रीडावः ।

ख. किं ममैतया ..... ?

ग. ..... चन्द्रमुखः आनन्दयति मम ..... ।

घ. न केवलम् ..... शीलमपि ..... ।

ङ. ..... क्रीडसि ..... पुरुषभागधेयैः ।

च. यद्यस्माकमार्या ..... तत्किमर्थम् ..... ।

संशोधन .....

.....

3. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. ममैतया = ...

ii. कुतोऽस्माकम् = ...

iii. पुनरपि = ...

iv. विनोदयाम्येनम् = ...

v. पितूरूपम् = ...

vi. पुनस्ताम् = ...

vii. अनुकृतमनेन = ...

viii. मयेयम् = ...

संशोधन .....

.....

4. संस्कृत वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. देहि .....।

ii. प्रणमामि .....।

iii. आनन्दयति .....।

iv. तातस्य .....।

v. अलीकम् .....।

vi. हृदयम् .....।

vii. जननी .....।

viii. किमर्थम् .....।

ix. प्रातिवेशिकः .....।

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

त्रयोविंशः अभ्यासः

प्रहेलिकाः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. रामचन्द्रः कः आसीत् ? .....

.....

ख. महाबलिष्ठः कः आसीत् ? .....

.....

ग. लङ्का कीदृशी आसीत् ? .....

.....

घ. वाल्मीकिः कः आसीत् ? .....

.....

ङ. कति स्त्रियः स्नातं गताः ? .....

.....

च. द्रोणः कः आसीत् ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. कोष्ठक में से उचित शब्द चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. चक्री ..... न हरो न विष्णुः। (शिवः, ईश्वरः, त्रिशूली)

ख. रुदन्ति कौरवाः ..... हा हा केशव केशव। (यत्र, तत्र, सर्वत्र)

ग. कः पूज्यः ..... लङ्का वीरमर्कटकम्पिता। (ईदृशी, एतादृशी, कीदृशी)

घ. रेफ आदौ मकारोऽन्ते वाल्मीकिर्यस्य .....। (नायकः, गायकः, दायकः)

ङ. केशवं पतितं दृष्ट्वा ..... हर्षमुपागतः। (द्रोणो, दुर्योधनो, अर्जुनो)

संशोधन .....

.....

3. पुरुष एवं वचन निर्दिष्ट प्रकार से बदलकर लिखिए—

i. स्वप्मि (उत्तम पुरुष, एकवचन) .....

ii. नेष्यामि (प्रथम पुरुष, द्विवचन) .....

iii. जानाति (मध्यम पुरुष, एकवचन) .....

iv. वद (उत्तम पुरुष, एकवचन) .....

संशोधन .....

.....

4. संस्कृत में अनुवाद कीजिए—

1. हम संस्कृत के छात्र हैं। .....

.....

2. संस्कृत साहित्य विशाल है। .....

.....

3. हमारी संस्कृति संस्कृत पर आश्रित है। .....

.....

4. भारतीय भाषाओं में संस्कृत के अस्सी प्रतिशत शब्द हैं। .....

.....

5. कालिदास की गिनती विश्व के विख्यात कवियों में की जाती है। .....

.....

6. कालिदास संस्कृत भाषा के गौरव हैं। .....

.....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

चतुर्विंशः अभ्यासः

भ्रातृस्नेहः

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. सुमन्त्रः कः आसीत् ? .....

.....

ख. भरतः सुमन्त्रं किम् अपृच्छत् ? .....

.....

ग. भरतविषये लक्ष्मणो रामं किमवोचत् ? .....

.....

घ. भरतो रामाय किं निवेदितवान् ? .....

.....

ङ. रामो भरताय किमादिष्टवान् ? .....

.....

च. रामः वनम् किमर्थम् आगतः ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. क्व तत्र भवान् ..... रामः ।

ख. ..... कैकेय्याः पुत्रो ..... प्राप्त इति ।

ग. निर्घृणश्च ..... प्राकृतः ..... ।

घ. सर्वथा नायमबान्धवस्य ..... ।

ङ. भवान् कथं ..... प्रवर्तते ?

च. भरतावलोकनार्थं ..... ते चक्षुः ।

संशोधन .....

.....

3. सन्धि-विच्छेद कीजिए—

i. क्वासौ = ...

ii. सन्निदर्शनम् = ...

iii. भक्तिश्च = ...

iv. यात्विति = ...

v. क्लेदयतीव = ...

vi. यथादिशति = ...

संशोधन .....

.....

4. निम्नलिखित पदों का वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. महायशाः .....

ii. आज्ञापयति .....

iii. तिष्ठतु .....

iv. सहर्षम् .....

v. भ्रातृवत्सलः .....

vi. दयितः .....

vii. प्रवर्तते .....

viii. उपेत्य .....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

पञ्चविंशः अभ्यासः

अनुशासनम्

दिनांक .....

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में लिखिए—

क. किं न करणीयम् ? .....

.....

ख. किं न कथनीयम् ? .....

.....

ग. किं किं भजनीयम् ? .....

.....

घ. कः पाठनीयः पाठनीया च का ? .....

.....

ङ. किम् अपेयं वस्तु ? .....

.....

च. कुत्र न चलनीयम् ? .....

.....

संशोधन .....

.....

2. उपयुक्त शब्द चुनकर रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए—

क. मा ..... दैन्यम् । (भज, कुरु, भव)

ख. पाहि ..... । (दीनम्, मातृविहीनम्)

ग. तनयं ..... । (पाठय, वारय)

घ. अपनय ..... । (भारम्, उपकारम्)

ङ. मा ..... पलमपि व्यर्थं समयम् । (भज, कुरु, नय)

संशोधन .....

.....

3. श्लोक संख्या 2, 3, 4 का भावार्थ लिखिए—

श्लोक 2. "मा वद ..... जननीजनकविहीनम् ॥"

भावार्थ .....

.....

.....

.....

श्लोक 3. "तनयं ..... अपकारम् ॥"

भावार्थ .....

.....

.....

.....

श्लोक 4. "मा पिब ..... सभयम् ॥"

भावार्थ .....

.....

.....

.....

संशोधन .....

.....

4. निम्नलिखित शब्दों का संस्कृत वाक्यों में प्रयोग कीजिए—

i. गर्वम् .....

ii. लालय .....

iii. उपकारम् .....

iv. मादकवस्तु .....

v. परिहेयम् .....

vi. व्यर्थम् .....

vii. पाहि .....

viii. मिथ्या .....

ix. पलम् .....

संशोधन .....

.....

अध्यापक का हस्ताक्षर

NIRANTARA
2001
10 May 2001

0805

राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्
NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING